

SPOŁECZEŃSTWO
EDUKACJA
JĘZYK

Tom 14/2021, ss. 267-279

ISSN 2353-1266

e-ISSN 2449-7983

DOI: 10.19251/sej/2021.14.1(17)

www.sej.mazowiecka.edu.pl

Monika Wolińska

Mazowiecka Uczelnia Publiczna w Płocku

Orcid: 0000-0001-7440-5367

WZROST POTRAUMATYCZNY JAKO WSKAŹNIK GOTOWOŚCI DO ZMIANY W PROCESIE READAPTACJI SPOŁECZNEJ

POSTTRAUMATIC GROWTH AS AN INDICATOR
OF READINESS FOR CHANGE IN THE PROCESS
OF SOCIAL READAPTATION

Abstrakt

Wzrost potraumatyczny jest konstruktem rozpatrywanym w kategoriach wzrostu skoncentrowanego na działaniu, następującego po wydarzeniu krytycznym, traumatyzującym. Wiadomo, że narażenie na stresujące i traumatyczne wydarzenia może mieć poważne i przewlekłe konsekwencje psychologiczne i fizjologiczne. Jednocześnie, pamiętając o cierpieniu często powodowanym przez traumę, istnieje coraz więcej dowodów świadczących o wzroście potraumatycznym – pozytywnych zmianach, które

Abstract

Posttraumatic growth is a construct considered in terms of action-focused growth following a critical, traumatizing event. It is known that exposure to stressful and traumatic events can have severe and chronic psychological and physiological consequences. At the same time, while keeping in mind the suffering often caused by trauma, there is also growing evidence of posttraumatic growth – positive changes that can occur in people who have experienced trauma. Opinions on whether incarceration can

mogą wystąpić u osób, które doświadczyły traumy. Zdania na temat tego, czy uwięzienie może być krytycznym wydarzeniem w życiu przestępców, którzy go doświadczają, są wśród badaczy podzielone, co wynika między innymi z rozważań dotyczących indywidualnych różnic w odpowiedzi na potencjalną traumę, ale także z uzasadnionych wątpliwości co do tego, czy potraumatyczny wzrost odzwierciedla rzeczywiste zmiany w życiu, czy też jest jedynie retrospektywną reakcją na ból doświadczony podczas procesu zdrowienia. Niemniej empiryczne zainteresowanie długotrwałymi i skumulowanymi skutkami uwięzienia nieczęsto znajdowało się w centrum uwagi badaczy. Celem prezentowanego badania było ewentualne zidentyfikowanie potraumatycznego wzrostu w historiach życiowych osób osadzonych po raz pierwszy. Wykorzystano wywiady przeprowadzone z sześcioma dorosłymi mężczyznami, osadzonymi po raz pierwszy w jednostkach penitencjarnych, w okresie do sześciu miesięcy przed przewidywanym opuszczeniem przez nich zakładu karnego, więc w czasie zintensyfikowanego oddziaływania w kierunku przygotowania się osoby do wyjścia na wolność. Uzyskane dane zostały przeanalizowane tematycznie w nurcie hermeneutyczno-fenomenologicznym, w którego obszarze mieszczą się badania nad aktualnym życiem człowieka. W narracjach niektórych osadzonych udało się zidentyfikować doświadczenia charakterystyczne dla wzrostu potraumatycznego. Identyfikacja ta może przyczynić się do zrozumienia i ułatwienia udanej readaptacji osób poddanych izolacji penitencjarnej. Na podstawie tych wstępnych ustaleń, zaproponowano implikacje prakseologiczne.

SŁOWA KLUCZOWE

readaptacja społeczna, przestępczość, wzrost potraumatyczny, zmiana, badania biograficzne

be a critical event in the lives of offenders who experience it are divided among researchers, due in part to considerations of individual differences in response to potential trauma, but also to legitimate doubts about whether posttraumatic growth reflects real life changes or is merely a retrospective response to pain experienced during the healing process. However, empirical interest in the long-term and cumulative effects of incarceration has not often been the focus of researchers' attention.

The purpose of the study presented here was to possibly identify posttraumatic growth in the life stories of first-time incarcerated individuals. It used interviews conducted with six adult males incarcerated for the first time in correctional units up to six months prior to their anticipated release from prison, so during a time of intensified interaction toward the person's preparation for release. The data obtained were analyzed thematically in the hermeneutic-phenomenological stream, in the area of which the study of current human life falls. In the narratives of some inmates, it was possible to identify experiences characteristic of posttraumatic growth. This identification may contribute to understanding and facilitating the successful readaptation of individuals subjected to correctional isolation. Based on these preliminary findings, praxeological implications are offered.

KEYWORDS

social readaptation, crime, posttraumatic growth, change, biographical research

1. Wprowadzenie

W literaturze naukowej, począwszy od słynnego już pytania Roberta Martinsona „What Works?” (Martinson, 1974, 22), nieustannie powracają pytania o ten moment resocjalizacji instytucjonalnej, podczas którego, zamiast programowanych zmian tożsamościowych w kierunku osobowości zdolnej do życia w kooperacji z innymi ludźmi, zgodnie z kulturowo ukształtowanymi zasadami, następuje rozwijająca się degradacja osobowościowa osoby izolowanej. Z drugiej strony, badania zjawiska odstępiania od przestępczości (*desistance*) ujawniły możliwość zmiany osoby dokonującej czynów przestępczych bez konkretnych interwencji korekcyjnych. Odpowiedź na pytanie Martinsona może zatem równie dobrze brzmieć: jeśli chodzi o resocjalizację przestępców to „nie działa nic” lub: w tej materii „działa niemal wszystko”.

Stosując analogię do obszaru zdrowia człowieka, w medycynie mówi się o „spontanicznej remisji”, „samoczynnym wyzdrowieniu”, w przypadku przestępców można mówić o autoresocjalizacji, samonawróceniu czy „spontanycznym *desistance*”. Ten nieodłączny konflikt między dostrzeżeniem możliwości wystąpienia spontanicznego zdrowienia a stosowaniem leczenia jest dobrze widoczny w dziedzinie uzależnień, na co zwrócił uwagę Stanton Peele: „Jedną ze strzeżonych tajemnic w dziedzinie uzależnień jest to, że ludzie często odchodzą od narkotyków lub alkoholu bez rozpoczynania leczenia czy uczestnictwa w grupach wsparcia. Branża terapeutyczna wielokrotnie i błędnie twierdzi, że takie samoleczenie nie istnieje” (Peele, 2014, 37). Tak w przypadku zdrowia, jak uzależniania czy przestępczości, fenomen samoleczenia może mieć związek z dojrzeniem osoby, z wykorzystywaniem przez nią posiadanego potencjału, ale także może wynikać z uciekających badawczemu spojrzeniu czynników, takich jak system wsparcia społecznego czy oddziaływanie sytuacji życiowych. Żaden człowiek nie jest samotną wyspą. Osoby „zmieniające siebie” poszukają i otrzymują wsparcie z zewnątrz, niezależnie czy przychodzi ono od terapeuty, przyjaciela czy członka rodziny, jest to element interwencji.

Na podstawie dotychczasowych refleksji można zauważyć, że zmiana następuje wielopoziomowo, z uwzględnieniem przenikających się ścieżek do owej zmiany prowadzących – samostanowienia, profesjonalnej interwencji oraz bardziej nieformalnej ścieżki – wsparcia i kontroli społecznej ze strony przyjaciół, znajomych, członków rodziny i innych znaczących osób. Patrząc z tej perspektywy, w kontekście resocjalizacji instytucjonalnej, może bardziej zasadne byłoby przeformułowanie pytania „co działa?” na pytanie „jak działa?” albo „dlaczego działa?”. Zadaniem prezentowanego projektu badawczego jest próba wzbogacenia istniejących informacji na temat czynników oddziałujących na readaptację społeczną osób odbywających karę więzienia, poprzez zbadanie, czy, a jeśli tak, to w jakich warunkach, uwięzienie może być krytycznym wydarzeniem w życiu przestępców, którzy go doświadczają, stanowiącym element *desistance*, prowadzącym do zaprzestania działalności przestępczej i udanej readaptacji społecznej.

2. Wzrost potraumatyczny

Idea, że stawianie czoła wyzwaniom i przeciwnościom może prowadzić do pozytywnych zmian, nawet jeśli pozostawia trwałe blizny, nie jest nowa. Baśnie i legendy przepełnione są przykładami podróży bohaterów, w których dążenie do określonych celów usłane jest przeciwnościami losu i cierpieniami, jednak przekutymi ostatecznie w triumf¹. W badaniach naukowych zagadnienie to jest obecne od drugiej połowy lat 90. ubiegłego wieku, a sam termin wzrost potraumatyczny (*posttraumatic growth*) od tego czasu systematycznie gości w literaturze naukowej. Termin ten odnosi się do pozytywnych zmian psychologicznych będących rezultatem zmagania się osoby z traumatycznymi zdarzeniami. Składniki wzrostu potraumatycznego zidentyfikowane przez Richarda Tedeschi i Lawrence'a Calhouna odpowiadają różnym mocnym stronom osoby: poprawie relacji z innymi (życzliwość, miłość), otwartości na nowe możliwości i pojawiające się nowe priorytety (ciekawość, kreatywność, zamiłowanie do nauki), powiększeniu uznania dla życia (docenianie piękna, wdzięczność, radość), wzmocnieniu poczucia osobistej siły (odwaga, uczciwość, wytrwałość), oraz rozwojowi duchowemu (Tedeschi, 2011, 137-138).

Pozytywne zmiany psychologiczne doświadczane przez osobę w wyniku jej zmagania się z traumatycznymi lub bardzo trudnymi okolicznościami życiowymi zachodzą w odpowiedzi na podważenie tego, co ludzie uważali za prawdę o życiu, które prowadzili. Koncepcja ta korzysta z szerokiej tradycji egzystencjalnej obecnej w filozofii i psychologii, która dostarczyła perspektyw do spojrzenia na problem cierpienia i ogólnych filozofii życiowych, które kierują znaczeniem przypisywanym wydarzeniom i podejmowanym inicjatywom (Frankl, 2017; Michalski, 2011). Trauma i zmiany nią determinowane są przy tym rozumiane nieco odmiennie niż czyni to DSM-5, definiujące traumę jako awersyjne zdarzenie obejmujące rzeczywistą lub zagrażającą śmierć, które jest gwałtowne lub przypadkowe (American Psychiatric Association, 2013, 271-276). Trauma, definiowana jest jako wysoce stresujące i stanowiące wyzwanie wydarzenie zmieniające życie (Tedeschi et al. 2018, 4). Na tej podstawie nie jest zatem możliwe określenie niejako z góry, które wydarzenia będą traumatyczne i które spowodują znaczące zmiany w życiu osoby. Zatem to nie samo wydarzenie definiuje traumę, ale jego wpływ na schematy, w których osoba funkcjonuje, wystawiając je na zmianę. Wiele osób narażonych na potencjalnie traumatyczne wydarzenia wykazuje stabilną trajektorię zdrowego funkcjonowania w sferze osobistej i interpersonalnej, posiada adaptacyjną zdolność czy gotowość do poradzenia sobie z trudnymi zdarzeniami, stąd nie doświadcza traumy. Wydaje się mało prawdopodobne, by osoby o dużej rezyliencji angażowały się

¹ Wątek podróży bohatera ma w baśniach charakter archetypowy i związany jest z obszarem przemiany bohatera. Pokonanie przeszkody czy przekroczenie bramy do samego siebie zrzuca na bohatera cierpienie i niepewność. Stan ten oznacza także potencjalnie odrodzenie. Stosunkowo dobrze przedstawiony jest ten element w „Baśniach” Hermanna Hessego (2002): typowy bohater jego „Baśni” w ramach mitycznej wyprawy w poszukiwaniu ożywczego źródła, upada i poddaje się, by następnie, na gruncie przeżywanej wewnętrznej przemiany, stoczony najczęściej z samym sobą walki, osiągnąć nowy status w postaci swojej wyższej świadomości.

w zachowania nadające znaczenie poprzez doświadczenia związane ze wzrostem potraumatycznym. Nie zmagają się one z problemami w takim stopniu, który wiązałby się z traumą (Carver, 1998, 250). Warto zatem dokonać zastrzeżenia, wynikającego z argumentacji Stevana Hobfolla i jego współpracowników, że wzrost potraumatyczny można uznać za „marker pozytywnego przystosowania”, jednak z uwzględnieniem warunku, że „towarzyszą mu działania, a nie tylko manewry poznawcze” (Hobfoll et al., 2007, 359).

3. Powrót do przestępstwa i readaptacja społeczna

Analizy statystyczne wskazują, że większość osób osadzonych w zakładach karnych w końcu powraca do społeczeństwa, a powrót do zachowań przestępczych następuje także często i w stosunkowo krótkim czasie po opuszczeniu więzienia. Również z tej przyczyny temat osoby osadzonej, ale także byłego więźnia stał się tematem pilnie wymagającym naukowej interwencji.

Readaptacja społeczna, jak każdy proces zmiany, wymaga nie tylko nabycia nowej osobistej narracji, stanowiącej motywację do zmiany oraz zdolności do bycia i działania w inny niż dotychczas sposób. Wymaga ona również stworzenia możliwości czy okoliczności, w których zmiana będzie mogła zaistnieć. Jak zauważa Lesław Pytka, „proces przystosowania to rodzaj dialogu organizmu z jego fizycznym i społeczno-kulturowym otoczeniem” (Pytka, 2000, 20). Z kolei Andrzej Bałandynowicz wskazuje na znaczący udział w procesie zmiany mechanizmów adaptujących do wolności, pozwalających osobie na odstąpienie od przestępczości (*desistance*). Badacz zalicza do nich: poczucie własnej wartości, samoocenę, stygmatyzację, skuteczność, poczucie sensu życia, wolność emocjonalną, optymizm oraz kompetencje zawodowe (Bałandynowicz, 2017, 637). Shadd Maruna natomiast odróżnia osoby, które zaprzestały popełniania przestępstw od przestępców uporczywych z uwzględnieniem trzech czynników. W jego ocenie ci pierwsi: rozwijają nową odkupieńczą narrację (nową tożsamość), wyrażają chęć zadośćuczynienia i odwdziżenia się swoim rodzinom lub społeczności; oraz doświadczają „sprawczości” – czują się silni i mają kontrolę nad swoim życiem (Maruna, 2001, 23).

Zaprezentowane ustalenia w kontekście eksploracji subiektywnych czynników, które mogą sprzyjać odwrotowi od przestępczości, wydają się ważne, jednak wciąż uniikatowe w przestrzeni myślenia o społecznej readaptacji w ogóle. Celem prezentowanego badania było zatem poszerzenie przestrzeni zmiennych ułatwiających osadzonym skuteczny pozytywny powrót do społeczeństwa, szczególnie zaś, ewentualne zidentyfikowanie potraumatycznego wzrostu w historiach życiowych osób osadzonych po raz pierwszy.

4. Metoda badawcza

Prezentowane badanie miało charakter eksploracyjny. Wykorzystano w nim wywiady przeprowadzone na przełomie 2019 i 2020 roku z osadzonymi **mężczyznami** na potrzeby przedsięwzięcia badawczego, którego celem było ukazanie predyktorów osobowych, odpowiedzialnych za stan mechanizmów adaptacyjnych do wolności. Na potrzeby prezentowanego tu badania, wykorzystano narracje uzyskane od tych osadzonych, którzy po raz pierwszy odbywali karę uwięzienia oraz znajdowali się w czasie zintensyfikowanych oddziaływań readaptacyjnych, w związku z przewidywanym ich powrotem do społeczeństwa w okresie do 6 miesięcy od momentu badania. Wybór mężczyzn do badania podyktowany był męską nadreprezentacją w zakładach penitencjarnych (w Polsce 4,7% całkowitej populacji stanowią kobiety; Miesięczna Informacja Statystyczna, maj 2021). Zaś fakt uwzględnienia w celowym doborze próby badawczej osób po raz pierwszy osadzonych wynika z założenia badawczego, by uchwycić wzrost potraumatyczny, a ten co do zasady występuje po sytuacji traumatycznej niebędącej dotąd udziałem osoby, która go doświadcza. Dodatkowym uzasadnieniem w tym zakresie jest dokonane przez Edwina Lemerta zróżnicowanie dewiacji na **pierwotną i wtórną** (Lemert, 1951, 76). Ta pierwsza jest właściwie eksperymentowaniem z zachowaniami dewiacyjnymi, nie posiada cech utrwalonych zachowań. Dewiacja wtórna natomiast jest częścią „ja” osoby, jest przyjęciem określonej tożsamości. Ten drugi rodzaj dewiacji mniej ochoczo poddaje się zmianie. I choć nie da się wykluczyć go także u osób osadzonych po raz pierwszy, obserwacja ewentualnych czynników rozwoju pourazowego wydaje się bardziej możliwa w tym przypadku.

Dociekania empiryczne oparte były o wywiad narracyjny, wpisujący się w metodę biograficzną Fritza Schützego, która zakłada, że rzeczywistość społeczna ma charakter procesualny, a osoba kształtuje swoje zachowanie w relacji ze środowiskiem (Schütze, 2012, 141nn). Oczekiwano, że historie opowiedziane przez informantów mogą odzwierciedlać ewoluujące adaptacyjne ich tożsamości narracyjne, w tym obecność wzrostu potraumatycznego. Opowiedziane historie życia, choć uprzywilejowują subiektywny odbiór doświadczenia życiowego, są próbą rozumienia życia w kontekście oraz dostarczają wiedzę „z pierwszej ręki”, stąd mogą pomóc w zrozumieniu, dlaczego i w jaki sposób niektórzy skazani unikają dalszego angażowania się w zachowania przestępcze.

Badaniem objęto sześciu dorosłych mężczyzn w wieku od 20 do 44 lat, (średnia wieku badanych to 26 lat; $=26$), a czas przewidziany do spędzenia przez nich w **więzieniu** wynosił od 6 miesięcy do 7 lat (średni wyrok to 2 lata i 5 miesięcy). Uczestnicy badania byli osadzeni w zakładzie karnym z różnych powodów: za kradzież (Igor), pobicie (Kamil, Mikołaj), także kradzież z pobiciem (Daniel), fałszowanie pieniędzy i ich rozprowadzanie (Olgierd), przestępstwa skarbowe (Paweł). Badanym nadano pseudonimy. Ogólne sylwetki skazanych zawiera tabela 1.

Tabela 1. Sylwetki badanych osób.

Pseudonim	Dane penitencjarne	Dane strukturalne
Kamil	– Odbywa karę 6 miesięcy więzienia za pobicie; – zakwalifikowany do systemu programowanego oddziaływania.	– 20 lat; – kawaler, bezdzietny; – wykształcenie gimnazjalne; – jako nastolatek przebywał dwa lata w placówce socjoterapeutycznej; – wychowywany przez matkę i ojczyma.
Mikołaj	– Odbywa karę 6 miesięcy więzienia za pobicie; – zakwalifikowany do systemu programowanego oddziaływania.	– 21 lat; – kawaler, bezdzietny; – wykształcenie gimnazjalne (uczy się w liceum dla dorosłych); – wychowywany przez mamę i ojczyma w rodzinie wielodzietnej; – w rodzinie są osoby karane (brat).
Olgierd	– Odbywa karę 7 lat więzienia za fałszowanie pieniędzy i ich rozprowadzanie; – zakwalifikowany do systemu zwykłego.	– 44 lata; – kawaler, ma narzeczoną i syna; – wykształcenie zawodowe (gastronomia); – wychowywany w rodzinie pełnej, religijnej; – jego życie rozwijało się wokół kryminalnego rdzenia (środowisko życia poza najbliższą rodziną).
Daniel	– Odbywa karę 3,5 roku więzienia za brutalne pobicie i kradzież; – zakwalifikowany do systemu terapeutycznego (uzależnienie od narkotyków).	– 23 lata; – kawaler, mieszka z konkubiną, z którą ma córkę (związek jest burzliwy, badany ma założoną „niebieską kartę” w związku z przemocą stosowaną wobec konkubiny); – wykształcenie średnie ogólnokształcące; – od 14 r.ż. nadzór kuratora sądowego (w związku z prowadzeniem motocykla bez prawa jazdy, motocykl był wcześniej ukradziony); – wychowywany przez mamę i ojczyma w rodzinie wielodzietnej.
Igor	– Odbywa karę 12 miesięcy więzienia za kradzież; – zakwalifikowany do systemu programowanego oddziaływania.	– 26 lat; – kawaler, bezdzietny; – wykształcenie wyższe licencjackie (ekonomia); – wychowywany w rodzinie pełnej; ze względu na pobyt rodziców w zakładzie karnym niespełna 2 lata spędził w placówce opiekuńczej.
Paweł	– Odbywa karę 2 lat więzienia za przestępstwa skarbowe; – zakwalifikowany do systemu zwykłego.	– 20 lat; – kawaler, bezdzietny; – wykształcenie średnie (liceum ekonomiczne); – wychowywany w rodzinie pełnej; – identyfikuje siebie jako osobę nieheteronormatywną.

W badaniu zadbano, by osoba badana wyraziła świadomą zgodę na udział w wywiadzie i na jego nagranie, by miała świadomość możliwości odmowy udziału w badaniu na każdym jego etapie, zadbano o komfort przestrzenny i temporalny podczas badania. Wobec kandydatów do badania nie stosowano żadnych zachęt. Prowadzone z osadzonymi rozmowy zostały nagrane przy użyciu mobilnego rejestratora dźwięku i poddane transkrypcji. Ich celem było uzyskanie opowieści o życiu, która nie składa się z sumy odpowiedzi na zadane przez badacza pytania, a jest spontaniczną narracją uzupełnioną o pytania pogłębiające oraz dotyczące tych aspektów życia osoby badanej, które były szczególnie istotne z perspektywy zaprojektowanego badania. Autonarracja jest o tyle ważna, ponieważ ludzie tworzą historie, aby wyjaśnić swoje działania i to, jak doświadczenia odnoszą się do ich celów i przekonań. Dan McAdams dowodzi, że wiedza o sobie jest tworzona, organizowana i przechowywana w formie narracji, a osoby działają zgodnie z historiami, które tworzą. Innymi słowy, to, co ludzie wiedzą i czują o sobie i innych, nie opiera się na pojęciach cech, ale na opowieściach (McAdams, 1997, 217).

Uzyskane w wywiadach dane zostały przeanalizowane w nurcie hermeneutyczno-fenomenologicznym. Fenomenologiczne dotarcie do sensów i znaczeń zainspirowane zostało modelem Alessandry Giorgi (2010, 13nn) i w ramach tej inspiracji powstała strukturalizacja analizy w konkretnych krokach, co pomogło w przeprowadzeniu redukcji fenomenologicznej, zidentyfikowania „jednostek znaczeniowych” oraz wyeliminowania nieistotnych informacji. W kolejnym kroku różne jednostki znaczeniowe były uważnie czytane i poddawane refleksji w celu znalezienia niezmiennych struktur znaczeniowych. Podczas tego etapu zastosowano model „mostkowania” Karina Dahlberga (2006, 11), w ramach którego badacz z jednej strony ogranicza swoje rozumienie i tworzy wewnętrzną otwartość na prezentowany opis, z drugiej strony – nie odcina się od własnego, intencjonalnego doświadczania w kontekście doświadczanego zjawiska. Tematyczna analiza treści (Hayes, 2021, 173) została wykorzystana do rozpoznania, analizy i opisanie wzorców lub tematów w danych. Analiza danych w ramach prezentowanego badania była oparta głównie na interpretacji wiedzy teoretycznej związanej ze wzrostem potraumatycznym. Aby zwiększyć wiarygodność badania, zastosowano triangulację **źródeł oraz teorii**.

5. Wzrost potraumatyczny w procesie readaptacji społecznej

Konstrukt wzrostu potraumatycznego koncentruje się na zmianach zachodzących w osobie po zdarzeniu, a nie na jego reakcjach w trakcie trwania zdarzenia czy nawet zachodzących bezpośrednio po zdarzeniu, kiedy to ludzie reagują bez zastanowienia, niemal instynktownie. Wzrost potraumatyczny pojawia się po głębszej refleksji. Wymaga czasu, w którym osoby rozwijają nowe sposoby myślenia, odczuwania i zachowania, ponieważ wydarzenia czy okoliczności, których doświadczyli, nie pozwalają im na powrót do podstawowego funkcjonowania. Niewątpliwie doświadczenie uwięzienia

jest jednym z bardziej znaczących w życiu człowieka. Więzienie stanowi przestrzeń heterotopii, jak powiedziałby Michel Foucault, przestrzeń inności, i to inności dewiacyjnej, która łączy się z heterochronią, w której osadzeni, na skutek braku kontaktu ze światem zewnętrznym, znajdują się nie tylko poza przestrzenią, ale i poza czasem (Foucault, 2002, 229). W takiej rzeczywistości nietrudno o traumatyczne przeżycia. Badani opisywali je w swoich narracjach (tabela 2).

Tabela 2. Narracje osób badanych, dotyczące ich potencjalnego postrzegania osadzenia jako sytuacji traumatycznej.

Pseudonim	Narracje osób badanych
Kamil	<i>No tragedia. Wstajesz, kładziesz się, leżysz, nie wiesz która godzina, nie istniejesz. I tam mnie refleksja złapała.</i>
Mikołaj	<i>Tutaj dołów nie ma (o więzieniu), jest codzienność. Pierwszego dnia kolegę spotkałem z ulicy, jest trzy cele dalej. Dużo znajomych, nie ma tragedii [...] Lepiej się zgłosić, zamiast uciekać. Odwalilem jedną rzecz i trzeba tutaj być.</i>
Olgierd	<i>Ja miałem małą katastrofę, dostałem 7 lat, dla mnie to jest dużo, i mi się ugięły nogi w sądzie. A tu (o więzieniu) to był koniec, pętla na szyi, życie się skończyło [...] Bycie dla wszystkich niewidocznym, to było trochę samobójstwo.</i>
Daniel	<i>Jestem tu, ale za chwilę wyjdę i mnie tu nie będzie. W więzieniu są tacy sami ludzie jak wszędzie. Po wyjściu nie chcę myśleć, że tu w ogóle byłem.</i>
Igor	<i>Nie chcę tego wspominać. To jakaś tragedia. Nie tylko to, że siedzę, ale (milczenie) zmienia się soft, jakby wgrali coś nowego [...] Moje życie umarło bezpowrotnie.</i>
Paweł	<i>Jest ciężko. Na niczym nie mogłem się skupić, wokoło obcy ludzie i ciągły hałas. Przez trzy tygodnie nie spałem [...] O niczym nie myślałem. Zryło mi banię, no głowę.</i>

Zaprezentowane wypowiedzi **świadczą o tym, że** czterech badanych mężczyzn doświadczyło uwięzienia jako sytuacji stresującej, traumatycznej, stanowiącej wyzwanie, które zmieniło ich życie. Igor stwierdził: „Moje życie umarło bezpowrotnie”, także „[...] zmienia się soft (skrót od software – przypis autora), jakby wgrali coś nowego”. Olgierd powiedział: „Bycie dla wszystkich niewidocznym, to było trochę samobójstwo”. Dla Pawła uwięzienie wiązało się z olbrzymimi trudnościami adaptacyjnymi: „Przez trzy tygodnie nie spałem [...] O niczym nie myślałem. Zryło mi banię, no głowę”. O trudnościach adaptacyjnych mówił też Kamil: „Wstajesz, kładziesz się, leżysz, nie wiesz która godzina, nie istniejesz”.

pozytywna zmiana jako wynik doświadczenia traumatycznego jest określana mianem wzrostu potraumatycznego (*posttraumatic growth*). Richard Tedeschi i Lawrence Calhouna zidentyfikowali pięć czynników wzrostu potraumatycznego (Tedeschi, 2011, 137-138). Trzy z nich są kluczowe dla powstrzymania się od przestępczości. Korepondują z czynnikami zidentyfikowanymi przez Marunę jako tymi, które różnicują osoby kontynuujące kariery przestępcze od tych, którzy zmieniają swoje życie na zgodne z normami społecznymi (Maruna, 2001, 23). Są nimi: zmiany w postrzeganiu

siebie (wzmocnieniu poczucia osobistej siły), w poprawie relacji z innymi oraz w filozofii życia (alternatywne priorytety, duchowość). Zmiany w aspektach związanych z rozwojem potraumatycznym były widoczne w narracjach uczestników badania, u których dostrzeżono przeżywanie uwięzienia jako traumy.

Badani postrzegali więzienie jako ważny punkt zwrotny w swoim życiu. W trzech narracjach uwidoczniło przekonanie, że gdyby nie więzienie, życie badanych nie zmieniłoby się, albo byłoby gorsze. Olgierd tak to przedstawił: „Wzięło mnie takie samonawrócenie. Wiem, że więzienie wyszło mi na dobre. Tylko za długo jestem. Zdiagnozowali mi tu chorobę, może już by mnie nie było [...] Od 54 dni odmawiam nowennę pompejańską. Dziękuję za to wszystko [...] Pucha uczy pracy. Jak człowiek widzi, że ma pętlę na szyi, dopiero uczy się – w sumie od pierwszej chwili”.

Informanci postrzegali uwięzienie jako okazję do transformacji swojego życia. Trudno w tej chwili powiedzieć, czy transformacja ta utoruje im drogę do udanego powrotu. Jeśli tak się stanie, w zdarzeniu tym przynajmniej częściowo będzie mieć swój udział rozwój nowej autonarracji, która docenia także relacje interpersonalne. U badanych mężczyzn zmiana ta była szczególnie widoczna w zwiększonym uznaniu dla relacji z rodziną. Paweł wspomniął: „Wiadomo, nikt nie jest stuprocentowy, ale tu już nie wróć. Mój starszy brat! To on mi ciągle truł, że tak nie rób, tam nie chodź. Teraz ciągle rozmawiamy przez telefon. On też już wie, że to nie tylko ja, że moja wina. Pokażę mu, że daję radę”. Olgierd doceniał swoją rolę ojca: „Mam dom i małego dzieciaka. Ja żyję ich (mówił o synu i narzeczonej) dramatem, a oni moim [...] Teraz mi wstyd, od dzieciaka chciałem być bogaty, mieć pieniądze. Bardzo jestem wewnętrznie zniszczony tą kasą. Teraz marzę tylko o tym, żeby wyjść i zająć się rodziną”. Utrzymywanie pozytywnych relacji rodzinnych, na co zwraca uwagę Andrzej Bałandynowicz (1998, 16), pozytywnie koresponduje z odejściem od przestępczości. Zwiększone znaczenie, jakie uczestnicy przywiązywali do relacji rodzinnych, może przyczynić się do ich udanego powrotu do społeczeństwa i odwrótu od przestępczości.

W następstwie traumatycznych wydarzeń osoby mogą doświadczyć rozwoju alternatywnej do dotychczasowej filozofii życia. Rozwój ten można dostrzec w następujących narracjach badanych osób: „Zawsze byłem wierzący, ale tak trochę bez praktyki [...] Teraz naprawdę wierzę, ciągle się modłę, rozmawiam z chłopakami z celi. Oni mówią, ja mam to samo, co ty i bez modlitwy, to gdzie tu sens, po co ci to. A ja wiem. Bóg jest dla mnie ważny” (Olgierd). „Moje życie umarło bezpowrotnie [...] Mówię, jakbym był jakiś wariat, wydaje mi się, jakbym do tu wcale nie żył. Myślę, że zmieniłem się na dobre. Przestałem się wstydić swojego życia, a to dla mnie wszystko zmienia” (Igor).

Zmiana wywołana traumatycznymi doświadczeniami jest integralną częścią zdrowienia. Pozostając przy analogii medycznej, uwięzienie, co przedstawiono wyżej, może w pewnych warunkach prowadzić do zmiany w kierunku zdrowia jednostkowego i społecznego, do odnalezienia sensu i nadziei na życie w zupełnie inny, nowy sposób. Warto przy tym zaakcentować wagę działania, będącego efektem tej zmiany w stosunku do przetwarzania poznawczego. Większość dostępnych badań nad wzrostem potraumatycznym opiera się na retrospektywnych samoopisach, stąd trudno jednoznacz-

nie stwierdzić, czy zmiana przypisywana potraumatycznemu wzrostowi odzwierciedla rzeczywiste zmiany w życiu, czy też jest jedynie reakcją na ból doświadczony podczas procesu zdrowienia (Hobfoll et al., 2007, 360). W swoich szeroko zakrojonych badaniach Patricia Frazier i Matthew Kaler korelacji pomiędzy deklarowaną zmianą a zachowaniem nie zarejestrowali (Frazier i Kaler, 2006, 867). W przypadku osób badanych w niniejszym projekcie, deklarowane przez osadzonych zmiany przypisywane uwięzieniu jako krytycznemu wydarzeniu, mogły wynikać ze świadomie bądź nie przeżywanego poczucia winy i z **uwłączania** sobie z przeszłości, by móc mentalnie odciąć się od siebie z czasu, gdy pozostawało się w konflikcie z normami społecznymi. Możliwe jest zatem, że werbalizowana przez badanych zmiana nie przełoży się na realną ewolucję zachowań po opuszczeniu placówki penitencjarnej, a związana jest jedynie z mechanizmami ochronnymi, uruchomionymi przez badane osoby. By rozstrzygnąć tę wątpliwość, potrzebne byłyby miary behawioralne.

Wnioski

Celem prezentowanego badania było ewentualne zidentyfikowanie potraumatycznego wzrostu w historiach życiowych osób osadzonych po raz pierwszy, którzy w niedalekiej przyszłości podejmą próbę prawidłowej integracji społecznej. W relacjach większości badanych udało się zidentyfikować doświadczenia charakterystyczne dla wzrostu potraumatycznego w postaci rozwoju samoświadomości, docenienia pozytywnego kontaktu ze znaczącymi osobami, odnalezienia nowego sensu i nowej filozofii dla własnego życia. Czynniki te mogą być prognostykiem przyszłego powstrzymania się badanych od przestępczości.

Na tym tle można sformułować pewne zalecenia dla praktyki. Profesjonaliści pracujący z osadzonymi, ale także osobami opuszczającymi placówki penitencjarne, powinni być świadomi możliwości wystąpienia u nich traumy, a w konsekwencji wzrostu potraumatycznego. Powinni być przygotowani do rozpoznania i ułatwienia tego procesu, by ujawniające się mocne strony mogły utrwalić się w przestrzeni kształtowania się nowej tożsamości osoby.

Literatura

- American Psychiatric Association. 2013. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5*. – 5th ed. Washington: American Psychiatric Publishing.
- Bałandynowicz, Andrzej. 2017. Amorfizm i oparta na myśleniu mechanistycznym reforma systemu readaptacji społecznej skazanych w Polsce. Diagnoza i prognoza. W: *Prognozowanie kryminologiczne w wymiarze społecznym*, tom 1, red. Brunon Hołyst, s. 635-668. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Balandynowicz, Andrzej. 1998. *Zapobieganie przestępczości - studium prawno-porównawcze z zakresu polityki kryminalnej*. Grodzisk Mazowiecki: Primum.
- Carver, Charles S. 1998. Resilience and thriving: Issues, models, and linkages. *Journal of Social Issues*, 54, 245-266.
- Dahlberg, Karin. 2006. The essence of essences: The search for meaning structures in phenomenological analysis of lifeworld phenomena. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 1, 11-19.
- Foucault, Michel. 2002. Of Other Spaces. W: *The Visual Culture Reader*, red. Nicholas Mirzoeff, 229-236. London: Routledge.
- Frankl, Viktor E. 2017. *Człowiek w poszukiwaniu sensu*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Frazier, Patricia i Kaler, Matthew. 2006. Assessing the validity of self-reported stress-related growth. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74 (5), 859-869.
- Giorgi, Alessandra. 2010. *About the Speaker. Towards a Syntax of Indexicality*. Oxford: Oxford University Press.
- Hayes, Nicky. 2021. *Doing psychological research*. Philadelphia: Open University Press.
- Hesse, Hermann. 2002. *Baśnie* (tłum. S. Lisiecka). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Hobfoll, Stevan E. et al. 2007. Refining our understanding of traumatic growth in the face of terrorism: Moving from meaning cognitions to doing what is meaningful. *Applied Psychology*, 56(3), 345-366.
- Lemert, Edwin M. 1951. *Social Pathology: Systematic Approaches to the Study of Sociopathic Behavior*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Martinson, Robert. 1974. What works? – questions and answers about prison reform. *The Public Interest*, 35, 22-54.
- Maruna, Shadd. 2001. *Making Good: How Ex-convicts Reform and Rebuild their Lives*. Washington: APA Books.
- McAdams, Dan P. 1997. *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. New York: Guilford.
- Michalski, Jarosław T. 2011. *Sens życia a pedagogika. Impulsy myśli Viktora E. Frankla*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Peele, Stanton. 2014. *Recover! Stop Thinking Like an Addict and Reclaim Your Life with "The Perfect Program"*. Philadelphia: Da Capo Lifelong Books.
- Pytka, Lesław. 2000. *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Schütze, Fritz. 2012. *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne*. W: *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, red. Kaja Kaźmierska, 141-278. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Tedeschi, Richard G. et al. 2018. *Posttraumatic Growth. Theory, Research, and Applications*. New York: Routledge.

Tedeschi, Richard G. 2011. Posttraumatic Growth in Combat Veterans. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 18, 137-144.

Miesięczna informacja statystyczna, maj 2021 r. (stan na 31.05.2021 r.). Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości. Centralny Zarząd Służby Więziennej.

Informacje o autorze:

Monika Wolińska, asystent w Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku.

Kontakt:

e-mail: m.wolinska@mazowiecka.edu.pl

Adres korespondencyjny:

Wydział Nauk Humanistycznych i Informatyki Mazowieckiej Uczelni Publicznej w Płocku; ul. Gałczyńskiego 28, 09-400 Płock.